

De rol van sociale infrastructuur in sociale mobiliteit

Een literatuurstudie

Auteur: Mathieu Steijn

Amsterdam, december 2023

CONTACTGEGEVENS
info@kenniscentrumongelijkheid.nl

Vrije Universiteit Amsterdam
Mathieu Steijn &
Henri de Groot, projectleider,
Afdeling Ruimtelijke Economie
Vrije Universiteit Amsterdam
m.p.a.steijn@vu.nl
h.i.f.de.groot@vu.nl

**PARTNERORGANISATIES IN HET
CONSORTIUM**

Hogeschool van Amsterdam
Lex Veldboer, projectleider;
Lectoraat Stedelijk Sociaal Werk,
Hogeschool van Amsterdam
a.p.m.veldboer@hva.nl

Gemeente Amsterdam
Gemeente Zaanstad
Amsterdamse Federatie van Woningcorporaties

Inhoud

1	Samenvatting in hoofdpunten	4
2	Inleiding	6
3	Sociale mobiliteit	7
4	Buurteffecten	8
5	Waar komen buurteffecten vandaan?	10
6	Lokale sociale interactie	11
7	Sociale infrastructuur	13
8	De staat van de sociale infrastructuur	15
9	Beleid	17
	References	20

1 Samenvatting in hoofdpunten

- Het stimuleren van opwaartse sociale mobiliteit staat hoog op de onderzoeks- en beleidsagenda als reactie op de groeiende ongelijkheid in kansen. Sociale mobiliteit refereert over het algemeen naar de verandering in de sociaaleconomische status tussen twee generaties.
- Opwaartse sociale mobiliteit lijkt af te nemen met name bij kinderen in de armste milieus.
- Buurten hebben een causaal effect op de sociale mobiliteit van opgroeiende kinderen en zijn daarmee een interessant object voor beleidsinterventies om opwaartse sociale mobiliteit te stimuleren omdat het makkelijker is in te grijpen in buurten dan andere individuele kenmerken.
- Buurteffecten zijn al effectief voor elk jaar dat een kind doorbrengt in een bepaalde buurt en blijven effectief tot het 23e levensjaar.
- Buurteffecten zijn hyperlokaal, vooral voor kinderen uit lage inkomenshuishoudens. De demografische kenmerken van woonblokken op meer dan 1km zijn al niet meer statisch relevant voor sociale mobiliteitsuitkomsten van deze groep.
- Buurteffecten zijn ook sterker voor jongens dan voor meisjes. Dit geldt zowel voor normversterkende als normafwijkende invloeden. Extreme segregatie hangt dan ook samen met grote kansen voor jongens om in de criminaliteit te belanden.
- Veel onderzoek en beleid over buurteffecten richt zich op de demografische kenmerken van een buurt maar er is meer bewijs dat buurteffecten door lokale sociale interactie komen. Samenwonen (demografische samenstelling van de buurt) leidt niet per se tot samenkomen (lokale sociale interactie).
- lokale sociale interactie bestaat uit veel dimensies en is lastig te doorgronden. Op het moment is er bewijs dat zelfs alleen het zien van andere mensen of hoe ze de omgeving hebben achtergelaten (graffiti/rondslingerend afval) effect heeft op de normen en waarden die personen hanteren. Van vriendschappen tussen mensen met een hoge Sociaal-Economische Status (SES) en met een lage SES is er bewijs dat dit een sterk effect heeft op opwaartse sociale mobiliteit van de laatstgenoemden met weinig tot geen effect op

de sociale mobiliteit van de eerstgenoemden. De effecten van deze vriendschappen zijn sterker dan die demografische buurtkenmerken wat onderbouwt dat sociale mobiliteit meer om samenkomen dan samenwonen gaat.

- Sociale infrastructuur betreft (semi-)openbare fysieke plaatsen die sociale interactie faciliteren. Het is een perspectief dat vooral de ontmoetingsfunctie van plaatsen beschouwt. Voorbeelden van sociale infrastructuur zijn cafés, winkels, bibliotheken, scholen (nadruk op ontmoeting), pleinen, parken en stoepen.
- Plaatsen waar personen van verschillende sociaal-economische groepen regelmatig komen vanuit gedeelde interesse lijken tot de meest effectieve onderlinge interactie te leiden. Gedeelde interesses op één vlak maken het mogelijk om verschillen op andere vlakken te overkomen. Bijvoorbeeld samen voetballen. De kans op vriendschappen over sociaal-economische grenzen blijkt hoger als mensen op dezelfde school; religieuze organisatie; recreatie-organisatie; of werkplek zitten dan als mensen slechts in dezelfde buurt wonen. In het laatste geval blijken de kansen op vriendschap behoorlijk klein.
- Er bestaan verscheidene zorgen over de staat van sociale infrastructuur en de mate waarin er ontmoeting tussen verschillende sociaal-economische groepen plaatsvindt. Toegankelijkheid voor lage inkomensgroepen wordt beperkt door: verminderde (OV)transportmogelijkheden; verminderde beschikbaarheid van openbare voorzieningen; het wegconcurreren van betaalbare commerciële vestigingen voor duurdere vestigingen die zich op andere doelgroepen richten; de vercommercialisering van de buitenruimte; de opkomst van *hostile architecture*; zelfsegregatie door met name hogere inkomensgroepen.
- Beleidsadvies omtrent het stimuleren van opwaartse sociale mobiliteit via buurteffecten richt zich op de demografische kenmerken van buurten. Het gaat voorbij aan de rol van sociale infrastructuur en dat samenwonen (sociale menging) nog niet tot samenkomen (sociale interactie) leidt. Beleidsadvies zou meer rekening moeten houden met de rol van sociale interactie en sociale infrastructuur in dit type beleid. Ook moet er rekening gehouden worden dat demografie en sociale infrastructuur een wederkerige ingewikkelde relatie hebben. De demografische samenstelling beïnvloedt de sociale infrastructuur, bijvoorbeeld het eerdergenoemde gentrificatie, maar de sociale infrastructuur kan ook

verschillende groepen naar een buurt aantrekken en de demografische samenstelling veranderen.

2 Inleiding

Sociale mobiliteit staat hoog op de onderzoeks- en beleidsagenda in antwoord op de toegenomen vermogensongelijkheid. Tegelijkertijd zijn de kansen afgenomen voor met name kinderen uit kansarme milieus om de sociaaleconomische ladder te beklimmen (Chetty et al., 2016; Janssen et al., 2018; OECD, 2018; Nissen et al., 2019; Chetty, 2021). Het stimuleren van opwaartse sociale mobiliteit is niet alleen een ethisch vraagstuk maar ook een economisch vraagstuk benadrukt de OESO (2018). De gehele maatschappij wordt tekort gedaan als niet iedereen diens volle potentie kan ontwikkelen.

Buurten vormen een interessant object voor beleidsinterventies omdat beleidsmakers hier invloed op kan oefenen (Chetty et al., 2022b). In dit stuk behandel ik de recente ontwikkelingen op dit gebied op basis van mijn hoofdstuk (2023) in het *Handbook of Social Infrastructure*.

Recentelijk zijn er namelijk doorbraken in de economische wetenschap tonen dat buurten een causaal effect hebben op sociale mobiliteit (Chetty et al., 2016, 2018b; Chyn, 2018; Weel et al., 2019; Deutscher, 2020; Deutscher and Mazumder, 2020). Echter, zijn de mechanismes in buurten die tot deze effecten leiden minder bekend. Blinde vlekken in deze onderzoekslijn hierover beperken het beleidsadvies zoals bijvoorbeeld dat van de (OECD, 2018).

Zo is er in deze onderzoekslijn en beleidsadvies veel aandacht voor de kenmerken van buurtbewoners maar minder hoe en waar deze bewoners elkaar tegenkomen. Dit terwijl in andere vakgebieden zorgen zijn geuit dat samenwonen niet per se tot samenkomen leidt. Sterker nog, zogenoemde gentrificatieproblematiek wordt geassocieerd met het langs elkaar leven van sociaal-economische groepen en het wegconcurreren van voorzieningen van minderheden en/of lage inkomensgroepen (Lees, 2008; Zukin, 2008; van der Wilk, 2016). Beleidsadvies dat onvoldoende rekening houdt met deze blinde vlekken kan zelfs tegengestelde effecten op sociale mobiliteit hebben. Bijvoorbeeld inzetten op sociale menging van buurten.

Echter, zijn er ook vanuit verschillende vakgebieden nuttig inzichten voor beleid over het belang van samenkomen en de rol die de buurt daarin kan spelen. Een centraal aandachtspunt hierin

is de zogenoemde sociale infrastructuur, zoals naamgegeven door socioloog Erik [Klinenberg \(2018\)](#), (semi-)publieke plaatsen in de buurt die (regelmatige) sociale interactie faciliteren ([Latham and Layton, 2022](#)).

Deze inzichten komen aan bod in dit stuk. Sectie 3 behandelt de term sociale mobiliteit en de opleving van het onderwerp. Sectie 4 behandelt de recente doorbraken in het meten van buurteffecten op sociale mobiliteit. Sectie 6 bespreekt de verschillende aanwijzingen van de rol van lokale sociale interactie hierin. Sectie 7 behandelt de definitie en rol van sociale infrastructuur. Sectie 8 behandelt de zorgen die heersen omtrent de staat van sociale infrastructuur. Sectie 9 vat de relevante discussiepunten over en voor beleidsadvies samen.

3 Sociale mobiliteit

Sociale mobiliteit of de gerelateerde term kansengelijkheid is veel in de aandacht. Veelal als reactie op stijgende sociale ongelijkheid in de maatschappij ([Chetty et al., 2016](#); [OECD, 2018](#); [Nissen et al., 2019](#)). Sociale mobiliteit lijkt over tijd af te nemen zowel in absolute als relatieve zin. Zo tonen [Janssen et al. \(2018\)](#); [OECD \(2018\)](#); [Chetty \(2021\)](#) dat kinderen het steeds minder vaak beter doen dan hun ouders en dat de kans op opwaartse sociale mobiliteit vooral bij lagere inkomens is afgenomen.

Ook is er met name in de allerlaagste en allerhoogste inkomensgroepen er weinig verandering van sociaaleconomische status tussen generaties. Hierom spreekt de [OESO 2018](#) van plakkerige vloeren en plakkerige plafonds.

Al refereert sociale mobiliteit vaak naar het verschil in inkomensniveau of sociaaleconomische status tussen twee generaties blijft de term moeilijk te definiëren; zie [OECD \(2018\)](#) voor een bespreking. Andere veelvoorkomende indicatoren zijn het opleidingsniveau en werkgelegenheid ([Katz et al., 2001](#); [Dherbécourt, 2015](#); [Chetty et al., 2016](#); [Chetty and Hendren, 2018](#); [OECD, 2018](#); [Weel et al., 2019](#)). Ook worden in deze studies in mindere mate aandacht besteed aan verbeteringen op het gebied van de kans op alleenstaand ouderschap, tienerzwangerschappen, huwelijk, levensverwachting, verslavingen, soort werk en (mentale) gezondheid. Ook zijn er gerelateerde onderzoekslijnen die naar de persoonlijke ontwikkeling van mensen op verschillende momenten in hun leven kijken in plaats van tussen generaties ([Glaeser, 1999](#); [Cappellari and Jenkins, 2002](#); [la Roca and Puga, 2017](#)).

4 Buurteffecten

Een centraal aandachtspunt in sociale mobiliteit is het effect van buurten, omdat de lokale omgeving sterk van invloed kan zijn op de persoonlijke ontwikkeling. Met name voor kinderen die sterk afhankelijk zijn van de directe omgeving voor dagelijkse activiteiten (Katz et al., 2001; Leventhal and Dupéré, 2019). Vanuit beleidsoogpunt is dit ook relevant omdat beleid waarschijnlijk meer invloed kan uitoefenen op de buurtomgeving dan op individuen (Chetty et al., 2022a).

De Nederlandse Kansenskaart toont verschillende dimensies van sociale mobiliteit per post-codegebied in Nederland. Zoals besproken in Groot et al. (2023) toont de kansenskaart duidelijke concentraties van lage sociale mobiliteit in zogenaamde perifere regio's en in aandachtswijken.

Echter was het lange tijd onduidelijk of dit wel degelijk door buurteffecten komt (Ostendorf et al., 2001). Het is empirisch moeilijk om een causaal effect vast te stellen omdat huishoudens met een laag inkomen in welvarende buurten kunnen verschillen in niet waarneembare kenmerken van vergelijkbare huishoudens in buurten met een lager inkomen (Katz et al., 2001; Ludwig et al., 2013). Dat kinderen uit huishoudens met een laag inkomen meer opwaartse sociale mobiliteit in de ene buurt kennen kan dit ook komen door deze niet waarneembare kenmerken.

Een uitkomst bracht het Moving-To-Opportunity (MTO) experiment, dat werd uitgevoerd in vijf Amerikaanse steden: Baltimore, Boston, Chicago, Los Angeles en New York. Tussen 1994 en 1998 werden 4,604 huishoudens met een laag inkomen die in wijken met hoge armoede in deze steden woonden, willekeurig ingedeeld in drie groepen: een experimentele groep, die een subsidie ontving om te verhuizen naar een wijk met een armoedepercentage onder de 10%; een zogenaamde sectie 8 voucher-groep, die een subsidie ontving om te verhuizen naar een wijk van hun keuze; en een controlegroep, die geen hulp ontving om naar een andere wijk te verhuizen (Chetty et al., 2016).

De eerste resultaten van het MTO-experiment suggereerden dat buurteffecten niet significant waren wat betreft economische uitkomsten, maar positief wat betreft gezondheid. Er werd aangetoond dat volwassenen in de experimentele groep verbeteringen ondervonden in mentale gezondheid, fysieke gezondheid, gezinsveiligheid en subjectief welzijn, maar geen significante verbeteringen wat betreft inkomen, werkgelegenheid en afhankelijkheid van overheidssteun

(Katz et al., 2001; Ludwig et al., 2013). Voor oudere jongeren op het moment van verhuizing is het effect op gezondheid en riskant gedrag gemengd en niet statistisch significant wat betreft economische uitkomsten (Ludwig et al., 2013).

Met deze beperkte resultaten nam de aandacht voor buurteffecten af totdat Chetty et al. (2016) de kinderen analyseerden die jonger dan dertien jaar waren op het moment van verhuizing. Deze personen waren te jong tijdens eerdere studies. Hier waren de verschillen groot tussen de kinderen die verhuisden met de experimentele groep en de kinderen die bleven: als ze midden twintig zijn, verdienen kinderen uit de eerste groep ongeveer \$3,477 of 31% meer; ze zijn vaker naar de universiteit gegaan; en ze zijn minder vaak alleenstaande ouders geworden (voor vrouwen). In lijn met de eerdere resultaten laten zien, vond Chetty et al. (2016) geen statistisch significant effect op het inkomen voor volwassenen en kinderen tussen 13-18 jaar. Hun verklaring voor het verschil tussen jongere (<13 jaar) en oudere verhuizende jeugd te wijten is aan een negatief verstoring effect door te verhuizen naar een andere onbekende omgeving. De jongere kinderen kunnen dit effect overkomen door een groter deel van hun jeugd door te brengen in een welvarendere buurt.

De resultaten tonen ook het economische belang van het stimuleren van opwaartse sociale mobiliteit. Ook in traditionele economische maatstaven is een productiviteitswinst van 31 procent meer inkomen groot en benadrukt het het maatschappelijk belang hiervan. Bovendien vinden Chetty et al. (2018a) dat er nog andere buurten zijn waar deze kinderen waarschijnlijk een nog sterkere opwaartse sociale mobiliteit hadden ervaren.

Sinds Chetty et al. (2016) stapelt het bewijs voor buurteffecten zich op. Zo vinden Chyn (2018) ook belangrijke buurteffecten door kinderen te vergelijken die moesten verhuizen naar buurten met een hoger inkomen vanwege de sloop van sociale huurwoningen met de kinderen van buurten wiens sociale huurwoningen bleven staan.

Een andere benadering om causale lokale effecten te schatten, wordt gebruikt in Chetty and Hendren (2018); Chetty et al. (2018b): ze analyseren gezinnen die verhuizen tussen Amerikaanse counties en maken gebruik van de variatie in de leeftijden waarop kinderen verhuizen om te schatten hoe sterk het effect is van het doorbrengen van een jaar in een bepaald gebied. Chetty and Hendren (2018) vinden dat het doorbrengen van één extra jaar tot de leeftijd van 23 in een

bepaalde county de inkomsten als volwassenen 4% dichterbij het gemiddelde resultaat van de kinderen van de oorspronkelijke bewoners brengt. Replicaties van deze studie tonen aan dat dit percentage 2,7% is in Nederland, zie [Weel et al. \(2019\)](#), en 3,3% in Australië, zie [Deutscher \(2020\)](#).

De causale effecten op sociale mobiliteit verschillen sterk per gebied tonen [Chetty et al. \(2018b\)](#). Zoals men op basis van de [Kansenkaart](#) al had kunnen verwachten.

Ook blijken buurteffecten sterker voor jongens dan voor meisjes. Dit geldt zowel voor buurteffecten die opwaartse sociale mobiliteit stimuleren of juist beperken. Extreme segregatie leidt ook tot extreme gevolgen voor jongens. Met als voorbeeld wijken in Los Angeles waarvan bij een deel van de bevolking wel 50% ooit in de gevangenis heeft gezeten ([Chetty et al., 2018a](#)). In Nederland zijn er kleinere maar vergelijkbare zorgen over de criminele werving van jongemannen uit gesegregeerde kwetsbare gebieden zoals Amsterdam Holendrecht ([Laumans and Vugts, 2021](#)).

5 Waar komen buurteffecten vandaan?

Het bevestigen van buurteffecten is een grote doorbraak die een langsturende discussie in de literatuur lijkt te beslechten. Een logische vervolgstap is proberen te begrijpen wat het is in de buurten dat de buurteffecten op sociale mobiliteit voortbrengt.

Het is hier dat deze economische onderzoekslijn nog tekortschiet en inzichten uit andere onderzoeksvelden over het hoofd ziet. De focus is namelijk erg sterk op sociaal-economische buurtkenmerken, zoals het aandeel lage inkomenshuishoudens of het aandeel migranten, zie [Chetty et al. \(2014, 2018b,a\)](#); [Deutscher and Mazumder \(2020\)](#). In andere woorden gaat het erover wie in een buurt aanwezig is. Dit is slechts een beperkte dimensie van waar buurteffecten vandaan komen. Bovendien is het te beperkt om beleidsinterventies op te richten in de hoop opwaartse sociale mobiliteit van kinderen uit kansarme situaties te stimuleren.

Eerst is het belangrijk om te stellen dat de rol van buurteffecten in de ontwikkeling van kinderen buiten gewoon ingewikkeld is. Zoals ontwikkelingspsychologen ([Leventhal and Dupéré, 2019, p.152](#)) de uitdaging voor handen beschrijven: het zich ontwikkelende kind heeft eigen individuele psychologische en biologische kenmerken maar bevindt zich ook in het

midden van een reeks ingebedde en onderling verbonden contexten. Zo hebben kinderen direct en regelmatig interactie met personen of objecten in de lokale omgeving maar mogelijk ook op andere locaties. Elk van deze contexten bevat dimensies van interactie als het gezin, school en vriendengroep en ook de sociaal-economische geschiedenis die onder deze contexten liggen.

6 Lokale sociale interactie

Desalniettemin, blijft ondanks de complexiteit van het probleem lokale sociale interactie een kernrol spelen in elk van de beschrijvingen. Ook in de theoretische achtergrond van de economische sociale mobiliteitsliteratuur, zie bijvoorbeeld [Katz et al. \(2001\)](#); [Ludwig et al. \(2013\)](#). Hoewel wie in de buurt aanwezig is beïnvloedt met wie men interactie kan hebben

Er is ook aanzienlijk bewijs voor de rol van lokale sociale interactie in deze literatuurlijn. [Chetty et al. \(2018a\)](#) tonen aan dat het effect van buurtkenmerken als armoedecijfers op sociale mobiliteit zeer snel afneemt met de afstand. Het effect van het armoedecijfer van nabijgelegen woonblokken is statistisch significant tot ongeveer 1km afstand. ([Chetty, 2021](#)). In dezelfde lijn vinden [Chetty and Hendren \(2018\)](#) en [Deutscher and Mazumder \(2020\)](#) sterke invloeden van leeftijdsgenoten. [Chetty and Hendren \(2018\)](#) vinden dat bij het verhuizen de resultaten van kinderen zich aanpassen aan die van kinderen van de oorspronkelijke bewoners in dezelfde geboortecohort. Terwijl [Deutscher and Mazumder \(2020\)](#) vinden dat kinderen geboren in cohorten met meer kinderen van rijkere ouders in hetzelfde postcodegebied ook later meer verdienen. Beide resultaten suggereren dat met wie men omgaat van groot belang is voor volwassen uitkomsten, of zoals [Chetty et al. \(2018a, p.28\)](#) het verwoordt: "buurtkenmerken doen ertoe op een hyperlokaal niveau". Waar buurtkenmerken verwijzen naar sociaaleconomische kenmerken zoals het percentage gezinnen dat onder de armoedegrens leeft, eenoudergezinnen en het aantal werkende personen in een gebied.

Het sterkste bewijs van het belang van lokale sociale interactie komt uit twee recente artikelen van [Chetty et al. \(2022a,b\)](#). [Chetty et al. \(2022a\)](#) gebruiken Facebook-gebruikersgegevens in de V.S. om een maatstaf te creëren die ze economische verbondenheid noemen: het aandeel vrienden met een hoge Sociaal-Economische Status (SES) van personen met een lage SES. Ze tonen aan dat buurten met meer economische verbondenheid statistisch significant meer opwaartse sociale mobiliteit hebben. Deze resultaten zijn waarschijnlijk causaal tonen ze met

vergelijkbare [Chetty et al. \(2018b\)](#).

Belangrijker nog is dat economische verbondenheid sociale interactie in een buurt beter benaderd dan de sociaal-economische kenmerken van een buurt, zoals in de eerdere literatuur. De auteurs tonen dat als economische verbondenheid wordt vergeleken met sociaal-economische buurtkenmerken dat deze laatste veel minder belangrijk of niet langer relevant zijn. Bijvoorbeeld, inkomensongelijkheid en het mediane huishoudinkomen zijn niet langer statistisch significant geassocieerd met sociale mobiliteit wanneer economische verbondenheid aan de regressie wordt toegevoegd. Dit suggereert dat inkomensongelijkheid en mediane huishoudinkomen er alleen toe doen omdat ze de mogelijkheid beïnvloeden van personen met een lage SES om verbinding te maken met personen met een hoge SES maar dat het uiteindelijk gaat om het sluiten van vriendschappen. In lijn met eerdere verwachtingen suggereert dit dat buurt-effecten sterk gaan over daadwerkelijke sociale interactie tussen personen uit verschillende sociaaleconomische groepen.

Ook tonen [Chetty et al. \(2022a\)](#) dat over het algemeen het sterke positieve effect van deze vriendschappen op het latere inkomen van kinderen met een lage SES maar in een heel kleine mate negatieve effecten heeft op het latere inkomen van kinderen met een hoge SES.¹ Positieve en negatieve effecten op andere vlakken dan inkomen van deze interactie zijn door deze auteurs niet onderzocht.

Het is belangrijk te benadrukken dat lokale sociale interactie zich niet beperkt tot vriendschappen. Alleen al het dagelijks zien van anderen kan de normen en waarden van een persoon beïnvloeden ([Klinenberg, 2018](#)). Ook objecten signaleren normen en waarden als een indirecte vorm van lokale sociale interactie. Zo laten de veelgeciteerde experimenten van [Keizer et al. \(2008\)](#) zien dat personen in een omgeving met veel tekenen van normafwijkend gedrag, zoals graffiti en rondslingerend afval, zelf ook geneigd zijn om sneller normafwijkend gedrag te vertonen.

Al met al, is er aanzienlijk bewijs dat lokale sociale interactie een belangrijke kern vormt van de causale buurteffecten.

¹In één van de twee rekenmodellen die ze hierop loslaten is het negatieve effect op het later inkomen van kinderen met een hoge SES zelfs niet statistisch significant.

7 Sociale infrastructuur

Opwaartse sociale mobiliteit in buurten begrijpen en stimuleren vraagt dus begrip van wie waar met wie interacteert. Hier komt het sociologische begrip sociale infrastructuur van pas. Sociale infrastructuur betreft de (semi-)openbare plekken die sociale interactie faciliteren (Latham and Layton, 2022, p. 661).

De term “sociale infrastructuur” wordt toegeschreven aan socioloog Eric Klinenberg, die de relevantie ervan afleidde juist uit de observatie dat sociaal-economische kenmerken van buurten niet toereikend waren om lokale sociologische fenomenen te verklaren (Klinenberg, 2018; Middleton and Samanani, 2022). In zijn geval betrof het het opmerkelijke verschil in sterftcijfers gedurende de hittegolf van 1995 in Chicago tussen twee aangrenzende buurten: Englewood en Auburn Gresham. Beide buurten waren zeer vergelijkbaar qua buurteigenschappen: beide hadden negenennegentig procent Afrikaans-Amerikaanse bewoners, vergelijkbare percentages ouderen en hoge percentages armoede, werkloosheid en gewelddadige criminaliteit. Desondanks had de eerste buurt één van de hoogste sterftcijfers tijdens de hittegolf, namelijk 33 sterfgevallen per 100.000 inwoners, terwijl de laatste buurt een van de laagste sterftcijfers had, namelijk 3 sterfgevallen per 100.000 inwoners, zelfs lager dan de meeste welvarende buurten. Het verschil in sterftcijfers is aanzienlijk en ongeveer gelijk aan het hebben van een werkende airconditioner in elke kamer.

Klinenberg verklaart dit verschil door de sterke sociale banden die mogelijk worden gemaakt door de goed functionerende sociale infrastructuur in Auburn Gresham. Waar Englewood weinig commerciële vestigingen en zelfs veel van de basisinfrastructuur, zoals stoepen mistte. Was in Auburn Gresham lopen gebruikelijk en buurt- en kerkverenigingen floreerden. Als gevolg daarvan was sociale isolatie van ouderen, een sterke voorspeller van sterfte tijdens de hittegolf, veel minder frequent in Auburn Gresham dan in Englewood. Later vond Klinenberg (2018) dat het niveau van sociale samenhang ook buiten crisissituaties belangrijk was, aangezien de levensverwachting ook hoger was in Auburn Gresham.

Deze resultaten tonen de relevantie aan van het begrijpen van de rol van de omgeving in het bevorderen van sociale banden, oftewel sociale infrastructuur. Klinenberg (2018, p.16) beschrijft hij het domein van sociale infrastructuur als volgt: “Openbare instellingen zoals bibliotheken,

scholen, speeltuinen, parken, sportvelden en zwembaden zijn vitale onderdelen van de sociale infrastructuur. Dat geldt ook voor trottoirs, binnenplaatsen, gemeenschapstuinen en andere ruimtes die mensen uitnodigen om zich in de openbare ruimte te begeven. Gemeenschapsorganisaties, waaronder kerken en buurtverenigingen, fungeren als sociale infrastructuren wanneer ze een gevestigde fysieke ruimte hebben waar mensen kunnen samenkomen, evenals regelmatig geplande markten voor voedsel, meubels, kleding, kunst en andere consumentenproducten. Commerciële vestigingen kunnen ook belangrijke onderdelen zijn van de sociale infrastructuur, vooral wanneer ze functioneren als wat de socioloog Ray Oldenburg "*third places*" noemde (zoals cafés, eetgelegenheden, kappers en boekwinkels), waar mensen welkom zijn om samen te komen en langer te vertoeven ongeacht wat ze hebben gekocht."

Een perspectief van sociale infrastructuur richt zich op de dimensie van hoeveel ontmoeting een bepaalde plek faciliteert. Waar andere perspectieven bijvoorbeeld naar de kwaliteit van scholen kijken voor opwaartse sociale mobiliteit, zie bijvoorbeeld [Chetty et al. \(2014\)](#), kijkt men vanuit dit perspectief naar wie men er tegen komt en wat voor interactie er plaats vindt. Zo is er een anekdote van [Blokland \(2008\)](#) over twee moeders van verschillende inkomensklassen die in de wachtkamer van een dokterspraktijk aan de praat raken en de één advies ontvangt over overheidssubsidies voor de zorg van haar vader. [Small \(2006\)](#) beschrijft hoe kappers in een lage inkomensbuurt als kennismakelaars fungeren voor de klanten die er komen. [Klinenberg \(2018\)](#) beschrijft hoe bibliotheken en diens professionals in vergelijkbare buurten een veelzijdige rol als kennismakelaar en organisator van sociale activiteiten en ontmoetingen spelen naast de gebruikelijke bibliotheekfuncties.

Interessant genoeg kijken [Chetty et al. \(2022b\)](#) met de eerdergenoemde Facebookdata over de vriendschappen op een systematischere wijze naar de rol van sociale infrastructuur, al wordt de term niet genoemd. Ze onderscheiden zes type plaatsen: de middelbare school, de universiteit, de werkplek, de recreatievereniging, de religieuze groepering en de buurt. Op basis van lidmaatschap aan deze plaatsen brengen ze in kaart wie er op die plekken samenkomt en wie er vrienden zijn. Op basis hiervan onderscheiden ze twee factoren om het aandeel vrienden met een hoge SES te verklaren: blootstelling en bevriendingsbias. De blootstelling heeft betrekking op het aandeel personen met een hoge SES die men kan ontmoeten in een bepaalde omgeving, bijvoorbeeld diens voetbalclub, terwijl bevriendingsbias de ratio is waarmee personen met een

hoge SES vrienden worden met personen met dezelfde hoge SES, gegeven de blootstelling in die omgeving.

De resultaten tonen dat voor de V.S. blootstelling aan personen met een hoge SES het hoogst is op de universiteit en het laagst op het niveau van de buurt. Bevriendingsbias is het laagst in religieuze groeperingen en het hoogst in buurten, wat betekent dat blootstelling aan personen met een hoge SES in een kerk of moskee meer vriendschappen met een hoge SES oplevert dan in de buurt.

De sterke bevriendingsbias in buurten suggereert sterk dat samenwonen niet per se tot het samenkomen van verschillende sociaaleconomische groepen leidt. Dat de bevriendingsbias veel lager ligt op de andere genoemde plekken suggereert dat als samenkomen op sociale infrastructuur wel gebeurt er wel bruggen kunnen ontstaan tussen verschillende opleidingsniveaus. Dit is in lijn met de observatie van [Amin \(2002\)](#) dat plaatsen waar men samenkomt uit gedeelde interesse, bijvoorbeeld het beoefenen van dezelfde sport, helpen bij het overbruggen van verschillen op andere vlakken.

8 De staat van de sociale infrastructuur

Het toenemende bewijs van het belang van sociale infrastructuur staat in schril contrast met de toename in zorgen om de staat van sociale infrastructuur zo waarschuwt onder andere de Raad van de Leefomgeving en Infrastructuur [2020](#). Zo zijn er meerdere zorgen over trends die ontmoetingen tussen verschillende sociaal-economische groepen bemoeilijken ([Klinenberg, 2018](#); [Hertz, 2020](#); [RLI, 2020](#)).

Voor de doeleinden hier ligt de nadruk op de trends in de ontmoetingen gefaciliteerd door sociale infrastructuur: verminderde toegang tot publieke voorzieningen; vercommercialisering van de buitenruimte; *hostile architecture* en zelfsegregatie van met name hogere inkomensgroepen.

Verminderde toegang tot publieke voorzieningen treft met name lage inkomensgroepen. Ten eerste, door de afname van (betaalbare) transportmogelijkheden, met name in het Openbaar Vervoer ([RLI, 2020](#)). Ook is er sprake van onderbemanning en verminderde beschikbaarheid van openbare voorzieningen als bibliotheken en buurthuizen, al verschilt dit per regio en type voorziening ([Veldboer, 2022](#); [Huwaë et al., 2023](#)). Daarnaast zijn er zorgen over de commerciële

voorzieningen die zich steeds meer richten op hogere inkomensgroepen. Met name in gentrificerende buurten waar lage inkomensgroepen betaalbare voorzieningen weggeconcurrereerd zien worden. Een klassiek voorbeeld is de bruine kroeg die een hippe koffiëbar wordt (Lees, 2008; Zukin, 2008; Milikowski, 2018; RLI, 2020). Deze dynamiek van verdrukking betekent ook dat beleidsinterventies in de sociale infrastructuur die aanslaan ook het proces van gentrificatie in kunnen aanwakkeren door hoge inkomensgroepen aan te trekken.

Gerelateerd hieraan is de vercommercialisering van de buitenruimte. Het betreft hier voormalig openbare buitenruimte waar consumenten verplicht wordt om aanwezig te kunnen zijn. Bijvoorbeeld pleinen die terrassen worden of parken die voor festivals gereserveerd zijn (RLI, 2020).

Hostile architecture bestaat uit elementen in de gebouwde omgeving om bepaalde gebruikswijzen of bepaalde gebruikers van openbare ruimtes te ontmoedigen of te voorkomen. De meest voorkomende voorbeelden zijn banken die ongemakkelijk zijn om lang op te zitten of om op te liggen. Andere voorbeelden zijn het gebruik van hagen en muren om de toegang tot openbare speeltuinen te beperken vanuit bepaalde gebieden zoals die met grote hoeveelheden sociale woningbouw, zoals besproken door Hertz (2020). Zo documenteert van der Wilk (2016) het verdwijnen van bankjes in de openbare ruimte in gentrificerende buurten in Amsterdam-Oost. Ook 'poor doors' zijn toegepast in Nederlandse nieuwbouwprojecten zoals het Amsterdamse woningblok Costa Rica. Dit betreft het plaatsen van gescheiden toegangen voor sociale huurwoningen en andere woningen in dezelfde gebouwen.

De zorgen om zelfsegregatie betreffen vooral hoe hoge inkomensgroepen zichzelf (OECD, 2018; van der Wouden and Rigby, 2019) Net als in Chetty et al. (2022b) zijn er ook in Nederland signalen van een lage blootstelling aan de ander in plaatsen als scholen. Zo tonen Spijker et al. (2021) voor Amsterdam dat middelbare scholen 22 procentpunt minder gesegregeerd zouden zijn als kinderen naar de dichtstbijzijnde school zouden gaan in plaats van de school van de huidige keuze.

Al met al, lijken er zowel zorgen om sociale infrastructuur als om sociale mobiliteit te leven. Al zijn deze onderzoeksvelden over de zorgen nog niet voldoende verbonden. Dit is ook voor beleidsadvies het geval.

9 Beleid

Beleidsadvies over buurteffecten sociale mobiliteit is vaak sterk beïnvloed door met name het werk van Raj Chetty en Nathaniel Hendren. Als gevolg daarvan ook de neiging om zich te richten op samenwonen (sociale menging) en niet samenkomen (sociale infrastructuur). Het daadwerkelijke beleidsadvies in de genoemde wetenschappelijke artikelen over sociale mobiliteit is vrij beperkt. Het richt zich voornamelijk op het identificeren van buurten met sterke opwaartse sociale mobiliteit waar beleidsmakers lage inkomensgezinnen naar toe kan helpen te verhuizen, zie [Chetty et al. \(2018a\)](#); [Bergman et al. \(2019\)](#); [Weel et al. \(2019\)](#). Ook wordt er benoemd dat de onderzochte sociaal-economische buurtkenmerken slechts samenhangen met sociale mobiliteit maar niet per se deze veroorzaken.

Echter, is de niet noodzakelijk causale aard van sociaal-economische buurtkenmerken makkelijk verloren in de vertaalslag naar beleid. Het invloedrijke "A Broken Social Elevator: How to Promote Social Mobility" van de [OECD \(2018\)](#), bouwt op [Chetty et al. \(2016\)](#) om lokale en stedelijke beleidsmaatregelen aan te bevelen. Al toont het rapport ook veel bewustzijn over segregatieproblematiek en bevat het vele beleidsmaatregelen, pleit deze ook voor sociale mengingsbeleid in buurten met een laag inkomen. Dit gebeurt zonder de hiervoor besproken controverse rondom deze soort interventies te bespreken, die sommigen gentrificatiebeleid noemen ([Lees, 2008](#)).

Bij de communicatie van de resultaten over sociale mobiliteit beleidsmakers zich mogelijk onvoldoende bewust van de niet noodzakelijk causale aard van deze buurteigenschappen en kunnen ze denken dat direct handelen op deze eigenschappen een haalbaar lokaal beleid is, wat niet noodzakelijk het geval is. Het is cruciaal voor beleidsmakers om zich bewust te zijn van dit probleem van interactie en de gebouwde omgeving om daadwerkelijk sociale interactie te bevorderen.

Het belangrijkste advies is dat het bewerkstelligen van opwaartse sociale mobiliteit in buurten een complex proces is dat zich niet laat samenvatten in slechts een interventie in de demografische samenstelling van de buurt. Zoals besproken lijkt er voldoende bewijs dat sociale interactie tussen sociaaleconomische groepen de opwaartse sociale mobiliteit van lagere inkomensgroepen bevordert. Alleen is

Uit het voorgaande lijkt het ook dat er een complexe relatie tussen demografische samenstelling en sociale infrastructuur. Bepaalde bevolkingsgroepen trekken bepaalde types sociale infrastructuur aan, maar vice versa kunnen bepaalde bevolkingsgroepen ook naar buurten verhuizen vanwege bepaalde sociale infrastructuur. Beleidsinterventies op het één hebben consequenties op het andere. Naar verloop van tijd kan de mate van ontmoeting tussen sociaaleconomische groepen dus ook veranderen als bepaalde groepen meer vertegenwoordigd zijn of sociale infrastructuur veranderen of toe-eigenen.

Al met al, dient sociale infrastructuur expliciet naast demografie te moeten worden overwogen. Plaatsen die mensen van verschillende sociaaleconomische groepen samenbrengen op basis van gedeelde interesses lijken het meest succesvolle recept te zijn (Amin, 2002; Chetty et al., 2022b). Deze identificeren en oprichten vergt veel van beleidsmakers.

Daarnaast zijn er nog vijf overwegingen die relevant zijn voor beleidsinterventies op buurt-niveau om opwaartse sociale mobiliteit te stimuleren. Allereerst betekent noch de aanwezigheid van verschillende sociaaleconomische groepen in hetzelfde gebied, noch de aanwezigheid van sociale infrastructuur dat er betekenisvolle interactie zal plaatsvinden, zelfs wanneer verschillende sociaaleconomische groepen dezelfde sociale infrastructuur gebruiken (Amin, 2002; Lees, 2008; Valentine, 2008; Klinenberg, 2018; Hertz, 2020). Ten tweede kan betekenisvolle sociale interactie op een bepaalde plaats tijdelijk zijn. Goed functionerende sociale infrastructuur kan de lokale demografie veranderen door bepaalde demografische groepen aan te trekken en andere groepen af te stoten, of de sociale infrastructuur kan in de loop van de tijd worden toegankelijk door een bepaalde groep en daardoor anderen uitsluiten (Valentine, 2008; Lees, 2008; Haase et al., 2017; Hertz, 2020). Ten derde zijn er, wanneer personen door beleid worden aangemoedigd om van het ene gebied naar het andere te verhuizen, ook sociale kosten voor deze verhuizers, zoals blijkt uit Chetty et al. (2016), waarschijnlijk als gevolg van verstoringen in hun (sociale) routines. Het kan dan lang duren voordat de voordelen opwegen tegen deze kosten, als dat al het geval is. Ten vierde, richt de literatuur over sociale mobiliteit zich vooral op positieve uitkomsten op het gebied van gezondheid en werkgelegenheid (Katz et al., 2001; Ludwig et al., 2013; Chetty et al., 2016). Dit betekent dat andere relevante effecten niet mee zijn genomen. Bijvoorbeeld dat meer gemengde buurten de dichtheid van specifieke sociaaleconomische groepen verminderen en daarmee het draagvlak om lokale diensten van

hun gemeenschap te behouden ([Lees, 2008](#)). Ten vijfde, beperkt deze uiteenzetting van sociale infrastructuur zich tot de zogenaamde hardware, dat wil zeggen de fysieke elementen van sociale infrastructuur. Echter, de zogenaamde software, de personen die deze plaatsen runnen en beheren, zijn ook een belangrijk element in de effectiviteit ervan ([Kuoppa and Kymäläinen, 2022](#)). Deze adviezen moeten bijdragen om van een beleid van samenwonen naar een beleid van samenkomen te gaan.

Literatuurlijst

- Amin, A. (2002). Ethnicity and the multicultural city: Living with diversity. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 34:959–980.
- Bergman, P., Chetty, R., DeLuca, S., Hendren, N., Katz, L. F., and Palmer, C. (2019). Creating moves to opportunity: Experimental evidence on barriers to neighborhood choice. *NBER*, 26:1–98.
- Blokland, T. (2008). Ontmoeten doet ertoe.
- Cappellari, L. and Jenkins, S. P. (2002). Who stays poor? who becomes poor? evidence from the british household panel survey. *The Economic Journal*, 112:C60–C67.
- Chetty, R. (2021). Improving equality of opportunity: new insights from big data. *Contemporary Economic Policy*, 39:7–41.
- Chetty, R., Friedman, J. N., Hendren, N., Jones, M. R., and Porter, S. R. (2018a). The opportunity atlas: Mapping the childhood roots of social mobility. *NBER working paper*, 25:1–93.
- Chetty, R. and Hendren, N. (2018). The impacts of neighborhoods on intergenerational mobility i: Childhood exposure effects. *The Quarterly Journal of Economics*, 133:1107–1162.
- Chetty, R., Hendren, N., Abraham, S., Bell, A., Bergeron, A., Droste, M., Flamang, N., Fogel, J., Fluegge, R., Hildebrand, N., Olssen, A., Richmond, J., and Scuderi, B. (2018b). The impacts of neighborhoods on intergenerational mobility ii: County-level estimates. *The Quarterly Journal of Economics*, 133:1163–1228.
- Chetty, R., Hendren, N., and Katz, L. F. (2016). The effects of exposure to better neighborhoods on children: New evidence from the moving to opportunity experiment. *American Economic Review*, 106:855–902.
- Chetty, R., Hendren, N., Kline, P., Saez, E., Autor, D., Becker, G., Card, D., Dorn, D., Friedman, J., Heckman, J., Hilger, N., Hornbeck, R., Katz, L., Lalumia, S., Looney, A., Mitnik, P., Parker, J., Sandor, L., Solon, G., Yagan, D., Abraham, S., Bell, A., Lin, S., Olssen, A., Storms, E., Stepner, M., and Xiong, W. (2014). Where is the land of opportunity? the geography of intergenerational mobility in the united states. *The Quarterly Journal of Economics*, 129:1553–1623.
- Chetty, R., Jackson, M. O., Kuchler, T., Stroebe, J., Hendren, N., Fluegge, R. B., Gong, S., Gonzalez, F., Grondin, A., Jacob, M., Johnston, D., Koenen, M., Laguna-Muggenburg, E., Mudekereza, F., Rutter, T., Thor, N., Townsend, W., Zhang, R., Bailey, M., Barberá, P., Bhole, M., and Wernerfelt, N. (2022a). Social capital i: measurement and associations with economic mobility. *Nature* 2022 608:7921, 608:108–121.
- Chetty, R., Jackson, M. O., Kuchler, T., Stroebe, J., Hendren, N., Fluegge, R. B., Gong, S., Gonzalez, F., Grondin, A., Jacob, M., Johnston, D., Koenen, M., Laguna-Muggenburg, E., Mudekereza, F., Rutter, T., Thor, N., Townsend, W., Zhang, R., Bailey, M., Barberá, P., Bhole, M., and Wernerfelt, N. (2022b). Social capital ii: determinants of economic connectedness. *Nature* 2022 608:7921, 608:122–134.
- Chyn, E. (2018). Moved to opportunity: The long-run effects of public housing demolition on children. *American Economic Review*, 108:3028–56.
- Deutscher, N. (2020). Place, peers, and the teenage years: Long-run neighborhood effects in australia. *American Economic Journal: Applied Economics*, 12:220–49.
- Deutscher, N. and Mazumder, B. (2020). Intergenerational mobility across australia and the stability of regional estimates. *Labour Economics*, 66:101861.

- Dherbécourt, C. (2015). La géographie de l'ascension sociale. *La note d'analyse*, 36:1–8.
- Glaeser, E. L. (1999). Learning in cities. *Journal of urban Economics*, 46:254–277.
- Groot, H. L. D., Veldboer, L., and Steijn, M. P. (2023). Elke regio knelt anders: Accentverschillen tussen stad en platteland nodig bij investeren in publieke voorzieningen. *Platform 31*.
- Haase, D., Kabisch, S., Haase, A., Andersson, E., Banzhaf, E., Baró, F., Brenck, M., Fischer, L. K., Frantzeskaki, N., Kabisch, N., Krellenberg, K., Kremer, P., Kronenberg, J., Larondelle, N., Mathey, J., Pauleit, S., Ring, I., Rink, D., Schwarz, N., and Wolff, M. (2017). Greening cities – to be socially inclusive? about the alleged paradox of society and ecology in cities. *Habitat International*, 64:41–48.
- Hertz, N. (2020). *The lonely century: coming together in a world that's pulling apart*. Hodder and Stoughton.
- Huwaë, S., Veldboer, L., and Welchen, S. (2023). Verschraling in professioneel perspectief: Narratieven van (streetlevel) professionals over schaarstepraktijken bij collectieve ontplooiingsgerichte voorzieningen in een amsterdamse en zaanse wijk.
- Janssen, P., Schulenberg, R., van Vuuren, D., and Buitenhuis, M. (2018). Kinderen overtreffen hun ouders minder vaak in inkomen. *Economische Statistische Berichten*, 103:392–395.
- Katz, L. F., Kling, J. R., and Liebman, J. B. (2001). Moving to opportunity in boston: Early results of a randomized mobility experiment. *The Quarterly Journal of Economics*, 116:607–654.
- Keizer, K., Lindenberg, S., and Steg, L. (2008). The spreading of disorder. *Science*, 322:1681–1685.
- Klinenberg, E. (2018). *Palaces for the people: How social infrastructure can help fight inequality, polarization, and the decline of civic life*. Penguin.
- Kuoppa, J. and Kymäläinen, P. (2022). Street-level workers and the construction of social infrastructure in suburban neighbourhoods. *Urban Planning*, 7:409–419.
- la Roca, J. D. and Puga, D. (2017). Learning by working in big cities. *Review of Economic Studies*, 84:106–142.
- Latham, A. and Layton, J. (2022). Social infrastructure: why it matters and how urban geographers might study it. *Urban Geography*, 43:659–668.
- Laumans, W. and Vugts, P. (2021). Hoe 'soldaat' rody (18) na een flitscarrière in de cokehandel aanspoelde op de oevers van de schelde.
- Lees, L. (2008). Gentrification and social mixing: Towards an inclusive urban renaissance? *Urban Studies*, 45:2449–2470.
- Leventhal, T. and Dupéré, V. (2019). Neighborhood effects on children's development in experimental and nonexperimental research. *Annual Review of Developmental Psychology*, 1:149–176.
- Ludwig, J., Duncan, G. J., Gennetian, L. A., Katz, L. F., Kessler, R. C., Kling, J. R., and Sanbonmatsu, L. (2013). Long-term neighborhood effects on low-income families: Evidence from moving to opportunity. *American Economic Review*, 103:226–31.
- Middleton, J. and Samanani, F. (2022). Whose city? which sociality? *Urban Geography*, 43:777–783.
- Milikowski, F. (2018). *Van wie is de stad: de strijd om Amsterdam*. Atlas Contact.
- Nissen, R., Hogervorst, W., Maatoug, S., and Ziesemer, V. (2019). Kansongelijkheid vraagt om aandacht bij beleid en wetenschap. *Economische Statistische Berichten*, 104:568–571.

- OECD (2018). *A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility*. OECD publishing.
- Ostendorf, W., Musterd, S., and Vos, S. D. (2001). Social mix and the neighbourhood effect. policy ambitions and empirical evidence. *Housing Studies*, 16:371–380.
- RLI (2020). *Toegang tot de Stad*. Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur.
- Small, M. L. (2006). Neighborhood institutions as resource brokers: Childcare centers, interorganizational ties, and resource access among the poor. *Social Problems*, 53:274–292.
- Spijker, F. V., Rubingh, S., and der Wouden, M. V. (2021). Segregatiemonitor primair en voortgezet onderwijs 2020/'21.
- Steijn, M. P. A. (2023). Is social infrastructure punching below its weight in the debate on social mobility?
- Valentine, G. (2008). Living with difference: reflections on geographies of encounter. *Progress in Human Geography*, 32:323–337.
- van der Wilk, D. L. (2016). Van wie is het plein? over de (on)toegankelijkheid van de openbare ruimte in een gentrificerende buurt te amsterdam.
- van der Wouden, F. and Rigby, D. L. (2019). Co-inventor networks and knowledge production in specialized and diversified cities. *Papers in Regional Science*, 98:1833–1853.
- Veldboer, L. (2022). We moeten het hebben over schaarste. *Vakblad Sociaal Werk*, 23:21–23.
- Weel, B. T., de Jong, G., and Muilwijk-Vriend, S. (2019). Sociale ongelijkheid in nederland: Intergenerationele ongelijkheid en hardnekkige lage inkomens. *SEO-rapport*, 7:1–28.
- Zukin, S. (2008). Consuming authenticity: from outposts of difference to means of exclusion. *Cultural Studies*, 22:724–748.

Stichting Kenniscentrum Ongelijkheid

Bezoekadres: HvA – Theo Thijssenhuis
(Wibautstraat 2, Amsterdam)

Postadres: Postbus 2171, 1000 CD Amsterdam

www.kenniscentrumongelijkheid.nl